

BUITINIO GYVENTOJŲ APTARNAVIMO KOMBINATAS KAIP SOCIALISTINĖS LIETUVOS BUITIES MODERNIZACIJOS ELEMENTAS

Dovilė Ruibytė

Magistrė
Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
El. paštas: dovile.564@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjamas buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas kaip vienas iš socialistinės Lietuvos buities modernizacijos elementų. Atskiriant dvi šio objekto prasmes – įstaigos ir pastato, siekiama atskleisti buitinio gyventojų aptarnavimo sistemą, jos formavimąsi ir laipsniškumą – įstaigų gradaciją, taip pat gilinamasi į architektūrinį objektą, vertinant buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatą kaip apskritai naują, tik socialistinei visuomenei būdingą funkcija išsiskiriantį pastatą.

Raktiniai žodžiai: buitis, buities modernizacija, pakopinė buitinio aptarnavimo sistema, buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, tipinis projektas, visuomeninis prekybinis centras, mikrorajono centras.

Keywords: the domestic services center, household, household modernization, mikrorajon center, standardized designs, individual designs.

Įvadas

Sąvoka „buitinis gyventojų aptarnavimas“ Lietuvoje imta vartoti tik sovietmečiu. Tarpukariu gyventojams teikiamos paslaugos vadintos „namudiniais patarnavimais“, o sąvoka „buitinis aptarnavimas“ Lietuvoje įtvirtinta XX a. šešto dešimtmečio pabaigoje. Tam įtakos turėjo SSKP CK pirmojo sekretoriaus Nikitos Chruščiovo valdymo metais vykdyta didžiulė „ap rūpinimo gyvenamuoju plotu“ kampanija, sudariusi milijonams žmonių sąlygas gyvenimą komunaliniuose butuose iškeisti į nuosavą butą. Dėl galimo visuomenės „suindividualėjimo“, užsidarius bute, propaganda daug dėmesio skyrė gyventojų buičiai – gyvenamoji erdvė turėjo tapti

neatsiejama socialistinės sistemos dalimi¹. O kad kuo mažiau buities liktų namų aplinkoje, buvo plėtojamos visuomeninės ir buitinio aptarnavimo įstaigos². Valgo ma valgyklose, vaikų priežiūra perkeliamą į darželius, o kitus buities darbus perima specializuotos įmonės – skalbyklos, siuvyklos bei įvairūs meistrai ir specialistai – kirpėjai, batsiuviai, fotografai, kurie unifikuojami ir imami vadinti „buitininkais“.

Siekiant išplėsti buitinių gyventojų aptarnavimą, 1966 m. birželio 22 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos įsaku buvo įkurta Lietuvos SSR buitinio gyventojų

¹ L. Attwood, 2010, p. 154–179.

² I. Gerchuk, 2000, p. 213.

aptarnavimo ministerija prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos, kurios priežiūroje buvo visi Lietuvos buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatai (toliau BGAK). BGAK gali būti apibrėžiamas tiek kaip įstaiga (miesto ar rajono lygmeniu vienijanti visus rajone buitines paslaugas teikiančius specialistus), tiek kaip architektūrinis objektas (kiekvienas rajonas turėjo turėti punktus ir centrinį pastatą, kuriame būtų sukoncentruota didžiausia gyventojams teikiamų paslaugų pasiūla), kuris taip pat vadinosi „buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas“. Šias dvi prasmes derėtų atskirti (to ir siekiama šiuo straipsniu), norint suprasti buitinio gyventojų aptarnavimo sistemą (jos laipsniškumą – įstaigų gradaciją, paslaugų pasiskirstymą kaimo ir miesto regionuose, rajono ir mikrorajono lygmeniu) ir kaip architektūrinį objektą, vertinant BGAK kaip apskritai naują, tik socialistinei visuomenei būdingą funkcija išsiskiriantį pastatą (kaip, pavyzdžiui, ir sovietmečiu pradėtus statyti laidojimo namus ar santuokų rūmus³).

Kadangi iki šiol nėra atlikta jokių išsamių su BGAK susijusių tyrimų, šio straipsnio tikslas – išanalizuoti BGAK kaip socioekonominį ir urbanistinį architektūrinį sovietinės buities modernizacijos padarinį. Straipsnyje siekiama atskleisti BGAK atsiradimo aplinkybes, buities tarnybų tinklo organizavimą ir BGAK pastatų raidą: nuo tipinių projektų iki individualių bei buitinio aptarnavimo įstaigų įjungimo į visuomeninius prekybinius centrus.

Tiriant BGAK konkrečios istoriografijos nėra daug. Pakopinės buitinio aptarnavimo sistemos pritaikymas nagrinė-

amas knygoje *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*⁴, Jurgio Vanago monografijoje⁵ bei bendrame M. Drėmaitės ir V. Petruolio straipsnyje⁶, tačiau būtent buitinio aptarnavimo daliai neskiriama daug dėmesio. Nagrinėjamai temai svarbus mikrorajono centras kartu su buitinėmis įstaigomis, kaip naujas architektūros tipas bei viena iš dominančių, formuojant viešąsias gyvenamųjų rajonų erdves sovietmečiu, atskleidžiamas Mato Šiupšinsko ir Tomo Grunskio straipsnyje⁷ bei M. Drėmaitės monografijoje⁸, tačiau jis nesiejamas su visu buitinio aptarnavimo tinklu. Žvelgiant į teorinius dalykus, buities modernizacijos skatinimo kampanijos įvertinimą, svarbios sovietologų Susanos E. Reid⁹ ir Jurijaus Gerčiuo¹⁰ įžvalgos. Visgi labiau telkiamasi į pokyčius buityje nuosavoje erdvėje. Virtuvės erdvės mažinimas ir buities darbų „nuėmimas nuo moters pečių“, kaip su BGAK atsiradimu susiję dėmenys, nagrinėjami Reginos Lakačauskaitės-Kaminskienės straipsnyje¹¹.

Dirbant prie naujos temos pasitelktos trys pagrindinės šaltinių grupės: archyviniai dokumentai, periodinė spauda ir publikuoti dokumentai. Iš archyvinių dokumentų tyrime remtasi Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau LCVA) saugomu Lietuvos

⁴ M. Drėmaitė, V. Petruolis, J. Tutlytė, 2012, p. 411.

⁵ J. Vanagas, 2012, p. 191.

⁶ M. Drėmaitė, V. Petruolis, „Modernizmas sovietinėje Lietuvoje: utopijos gimimas ir žlugimas“ [interaktyvus], [prieiga internetu], in: <<http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/marija-dremaite-vaidas-petruolis-modernizmas-sovietineje-lietuvoje-utopijos-gimimas-ir-zlugimas>>, [2017 12 07].

⁷ T. Grunskis, M. Šiupšinskas, 2013, p. 209–221.

⁸ M. Drėmaitė, 2017, p. 319.

⁹ I. Gerchuk, 2000, p. 213.

¹⁰ S. E. Reid, p. 303.

¹¹ R. Lakačauskaitė-Kaminskienė, 2011, p. 291–307.

³ M. Drėmaitė, 2014, p. 47–64.

SSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos fondu R-578. Kadangi buities tarnybos įmones projektavo keletas projektavimo institutų – Pramoninės statybos, Miestų statybos, Žemės ūkio statybos, Komunalinio ūkio bei Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos projektavimo konstravimo biuras¹², atliekant tyrimą, pasidomėta visų šių institutų archyviniais dokumentais. Tyrimui naudingiausias – Vilniaus regioninio valstybės archyvo (toliau VRVA) Miestų statybos projektavimo instituto fondas 1036, kuriame yra keletas pirmųjų tipinių buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato projektų. Tyrimui aktualūs ir įvairių Lietuvos miestų BGAK archyviniai dokumentai. Šiaulių Povilo Višinskio bibliotekoje saugomas Vytauto Veteikio parengtas Šiaulių buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato metraščio rankraštis¹³ ne tik supažindina su visa Šiaulių miesto buities tarnybos istorija, bet ir padeda suvokti, kaip apskritai susikuria BGAK.

Tyrimo svarbūs šaltiniai yra periodiniai leidiniai. Itin daug informacijos tyrimui pateikia specializuoti, Lietuvos SSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos leisti leidiniai, pavyzdžiui, *Buitis*¹⁴. Tyrimo daug remiamasi LSSR leistu žurnalu *Statyba ir architektūra*¹⁵, kuriame publikuoti straipsniai apie buitinio gyventojų aptarnavimo

sistemą. Žinoma, visi šie leidiniai turi būti vertinami atsižvelgiant į ideologinius nukrypimus ir propagandinį jų pobūdį. Prie tyrimui aktualių šaltinių priskirtini ir publikuoti darbai, kuriuose pristatoma nauja miestų planavimo sistema. Atmetus propagandinę sistemos aukštinimą, šiuos darbus galima vertinti kaip pirmuosius, supažindinančius su pakopine buitinio gyventojų aptarnavimo sistema. Georgijus Gradovas¹⁶ vienas pirmųjų SSRS aiškino rajoninio planavimo teorinius modelius. Išskirtina Jono Minkevičiaus propagandinė studija¹⁷, kaip pirmą kartą pristatanti SSRS rajoninio planavimo idėją ir metodiką Lietuvoje. Broniaus Puzinavičiaus studija apie smulkiuosius miestų amatininkus¹⁸ leidžia suprasti, kokia buvo buitines paslaugas teikiančių įstaigų chronologija ir tipizacija SSRS iki centralizuojant buities tarnybą. Kitas svarbus dokumentas – 1961 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos programa, priimta SSKP XXII suvažiavime, kurioje daug dėmesio skiriama gyventojų buičiai ir būdams ją pagerinti¹⁹. Tad šį dokumentą vertėtų laikyti atspirties tašku partijos naujojoje buities modernizavimo programoje.

1. Nauji partijos uždaviniai, gerinant gyventojų buitį, ir BGAK atsiradimas

SSRS okupavus Lietuvą, stambioji pramonė, prekyba, bankai buvo nacionalizuoti, o įvairūs amatininkai ir smulkieji gamintojai, teikiantys paslaugas ar gaminantys

¹² B. Verkauskas, „Buities tarnybos kapitalinės statybos problemos“, in: *Buities tarnyba*, 1968, Nr. 1, p. 16–17.

¹³ V. Veteikis, *Šiaulių miesto buitinio gyventojų aptarnavimo metraščiui*, Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija, in: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 1986, l. 90.

¹⁴ *Buitis*, Vilnius: Lietuvos TSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija, 1967–1995.

¹⁵ *Statyba ir architektūra*, Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas, 1957.

¹⁶ Г. А. Градов, 1964, Nr. 12, l. 1.

¹⁷ J. Minkevičius, 1964, p. 59.

¹⁸ B. Puzinavičius, 1983, p. 44.

¹⁹ *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa: priimta TSKP XXII suvažiavime*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 116.

lengvosios pramonės produktus, turėjo susijungti. Jų vykdoma veikla imta vadinti versline kooperacija. Vienos specializacijos amatininkai sudarė arteles arba dirbtuves. Dalis visų verslinės kooperacijos darbuotojų dirbo buitinio aptarnavimo artelėse – kirpyklose, siuvyklose, avalynės dirbtuvėse²⁰. Ilgainiui buitines paslaugas ėmė teikti keletas ūkio šakų: vietinės pramonės kombinatai (pramkombinatai), komunalinis ūkis, lengvoji pramonė bei kai kurios prekybinės paskirties įstaigos²¹. Lietuvos miestų ir rajonų BGAK fondų apyrašai, esantys įvairiuose Lietuvos archyvuose, rodytų, kad dauguma Lietuvos rajonų BGAK susikūrė iš pramkombinatų, kurie tuo laikotarpiu jau turėjo savo darbui pritaikytas patalpas ir teikė gana įvairias paslaugas²². Juose buvo fotoateljė, laikro-

džių taisykla, cheminis drabužių valymas, odos išdirbimas, knygų įrišimas ir kt.²³ Tačiau teikti buitines paslaugas buvo ne vienintelė jų funkcija.

Padėtis ima keistis 1960 m. rugsėjo 19 d. LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybai priėmus nutarimą „Dėl verslinės kooperacijos likvidavimo“, kuriuo verslinė kooperacija likviduota, o pramonės ir gyventojų buitinio aptarnavimo įmonės perduotos valstybinės pramonės organams. Šiuo nutarimu taip pat buvo įkurta Vyriausioji vietinės pramonės valdyba, turėjusi vadovauti vietinės pramonės, gyventojų buitinio aptarnavimo įmonėms ir organizacijoms²⁴. Buitinis gyventojų aptarnavimas plečiamas per buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatus. Padidėjusį valstybės susidomėjimą buitinio gyventojų aptarnavimo sektoriumi rodytų ir po keleto metų priimtas sprendimas – 1966 m. birželio 22 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos įsaku Vyriausioji buitinio gyventojų aptarnavimo valdyba buvo perorganizuota į Lietuvos SSR buitinio gyventojų aptarnavimo ministeriją prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos. Toks sprendimas priimtas siekiant išplėsti buitinių gyventojų aptarnavimą, rekonstruoti ir techniškai pertvarkyti gyventojų aptarnavimo tinklą, paversti buities tarnybą stambia ūkio šaka²⁵. Pradedami kurti stambūs buities įmonių susivienijimai didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Pavyzdžiui, Vilniuje, „Buities“ susivienijimas, į kurį 1968 m. buvo įjungtos šios įmonės ir organizacijos: buitinių patar-

²⁰ V. Veteikis, *Šiaulių miesto buitinio gyventojų aptarnavimo metraštis*, Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija, in: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 1986, I. 14.

²¹ *Buitis*, 1973, Nr. 8, p. 7.

²² Pramkombinatai: TAA, f. 158, Jurbarko rajono buitinių paslaugų įmonė, Pramkombinas nuo 1947 m. iki 1960 m.; VAA, f. 198; Vilkaviškio rajono valstybinė buitinių paslaugų įmonė, Pramkombinas nuo 1944 m. iki 1962 m.; TLAA, f. 278, Akmenės rajono liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto Buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1950 m. iki 1962 m.; VAA, f. 471, Švenčionių rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1950 m. iki 1962 m.; PAA, f. 592, Kupiškio valstybinė buitinių paslaugų įmonė, Pramkombinas nuo 1950 m. iki 1962 m.; PAA, f. 596, Biržų rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1941 m. iki 1962 m.; PAA, f. 598, Panevėžio rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Ramygalos pramkombinas nuo 1950 m. iki 1962 m.; VAA, f. 667, Raseinių rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1944 m. iki 1962 m.; KAA, f. R-902, Kaišiadorių rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1946 m. iki 1962 m.; KAA, R-185, Prienų rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1946 m. iki 1962 m.; KAA, R-96, Jonavos rajono buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas, Pramkombinas nuo 1950 m. iki 1962 m.

²³ B. Puzinavičius, 1983, p. 107.

²⁴ LKP CK ir LTSR MT 1960-09-19 nutarimas Nr. 519 „Dėl verslinės kooperacijos likvidavimo“, in: LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 537, l. 254–255.

²⁵ Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos fondo apyrašas, in: LCVA, f. R-578, ap. 1.

navimų įmonė „Riešutas“, individualaus avalynės siuvimo ir taisymo fabrikas „Batas“, individualaus drabužių siuvimo fabrikas „Ramunė“, cheminio valymo fabrikas, pirčių-skalbyklų trestas, remonto statybos valdyba, buitinis-komunalinis kombinatas „Pirmūnas“, „Paslauga“, lombardas²⁶.

Institucijų kaita ir bandymai išgryninti buitinio gyventojų aptarnavimo ūkio šaką rodo realius veiksmus, tačiau BGAK atsiradimui kur kas svarbesni buvo pokyčiai partijos programoje, kurioje daugiau dėmesio imta skirti gyventojų buičiai. 1959 m. buvo paskelbtas septynmečio planas su garsiuoju utopiniu pažadu per artimiausius dešimtmečius Sovietų Sąjungoje likviduoti butų trūkumą ir aprūpinti kiekvieną šeimą atskiru butu²⁷. Tai lėmė masinės gyvenamosios statybos pradžia. Tais pačiais metais Maskvoje surengta Amerikos pasiekimų paroda, kurioje būtent virtuvė tapo simboliniu susikirtimo objektu tarp dviejų ideologijų. Į „kapitalistinės virtuvės“ mestą iššūkį²⁸ jautriai reagavo SSRS komunistų partija ir pats N. Chruščiovas. XXII SSKP suvažiavime 1961 m. priimtoje naujoje komunistų partijos programoje pastebimas partijos dėmesys gyventojų buities sąlygų gerinimui, kurį įvardijo šūkis „Viskas žmogaus vardan, žmogaus gerovei“²⁹. Programoje

buvo kalbama ne tik apie buto suteikimą kiekvienai šeimai, bet ir apie maksimalų gyventojų vartotojiškų poreikių patenkirimą – didinant prekių pasiūlą ir patarnavimų mastą bei plėtojant gyvenamųjų namų ir kultūrinę buitinę statybą³⁰.

Buities modernizacijos kampanijoje gyvenamoji erdvė turėjo tapti vientisu socialiniu dariniu ir tenkinti visus jo gyventojų poreikius³¹. Už namų durų žmogus turėjo gauti visus jam reikalingus patarnavimus, kurie anksčiau buvo atliekami namuose. Buities darbai turėjo nukristi nuo moters pečių, nes socialistiniame pasaulyje moteris, visų pirma, yra darbininkė, o ne namų šeimininkė. Moteris, kuri, grįžusi iš darbo fabrike, turi atidirbti dar vieną pamainą – buities darbų namuose, neturėjo galimybių įsilieti į viešąjį gyvenimą. Tad buities modernizacija reiškė ne vien geresnių sąlygų gyvenamojoje aplinkoje kūrimą, bet ir moterų išlaisvinimą nuo namų ruošos darbų, vaikų, vyresnių artimųjų priežiūrą, plečiant buitinių paslaugų ir visuomeninio maitinimo tinklą, statant daugiau vaikų darželių, mokyklų, ligoninių³². Kaip rašė Susan E. Reid: „Moterų „išlaisvinimo nuo buities akcija“ tapo neatskiriama ideologinės modernizacijos propagandos dalis.“³³ O virtuvės erdvės pokyčiai sovietiniuose butuose, vykdant buities modernizacijos kampaniją, tapo viena iš esminių priežasčių, lėmusių buitinio aptarnavimo tinklo plėtrą.

Pradėjus masinę gyvenamosios statybos kampaniją, vien butų suteikimas negalėjo pagerinti žmonių gyvenimo stan-

²⁶ Vilniaus m. buities tarnybos įmonių ir organizacijų, įeinančių į susivienijimą „Buitis“, sąrašas, in: LCVA, f. R-578, ap.1, b. 27, l. 28.

²⁷ M. Drėmaitė, V. Petruelis, „Modernizmas sovietinėje Lietuvoje: utopijos gimimas ir žlugimas“ [interaktyvus], [prieiga internetu], in: <<http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/marija-dremaite-vaidas-petruelis-modernizmas-sovietineje-lietuvoje-utopijos-gimimas-ir-zlugimas>>, [2017 12 07].

²⁸ S. E. Reid, 2005, p. 2.

²⁹ *Tarybų Sąjungos Komunistų partijos programa, priimta TSKP XXII suvažiavime*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 5.

³⁰ Ten pat, p. 74.

³¹ R. Lakačiauskaitė-Kaminskienė, 2011, p. 303.

³² S. E. Reid, 2005, p. 293.

³³ Ten pat, p. 303.

darto, tam reikėjo ir pagal socialistinius standartus sukurtos aplinkos. Vienas iš tos idealios aplinkos elementų – aptarnavimo įstaigos, o dar siauriau, buitinės įmonės. Šis miesto kaip komplekso suformavimo įvaizdis leidžia suprasti, kodėl planuojant miestus buvo įgyvendinamas vienas svarbiausių sovietinių urbanistinių principų – pakopinė buitinio aptarnavimo sistema, padedanti suformuoti visapusišką gyvenamąjį rajoną ar mikrorajoną. Ši sistema itin žavėjo sovietinius urbanistus, nes mikrorajonas darė užbaigtumo įspūdį, šią struktūrą buvo galima replikuoti daugybę kartų ir plėsti miestus vieną greta kito be ribų³⁴. Mikrorajono idėja iš esmės nebuvo socialistinis produktas, o labiau po Antrojo pasaulinio karo visame pasaulyje išplitęs miestų planavimo būdas, orientuotas į gyventojų vartotojiškus poreikius ir atitinkantis „Atėnų chartijos“ nuostatas – funkcinių zonavimą, žaliąsias zonas, pėsčiųjų ir transporto atskyrimą³⁵. Žinoma, skirtumas tas, kad sovietiniame rajoniniame planavime buvo labai daug ideologinių motyvų.

Sovietinių urbanistų pasirinktas kelias – pakopinė buitinio aptarnavimo sistema, padedanti suformuoti kompleksinį gyvenamąjį rajoną ar mikrorajoną, pradedama įgyvendinti XX a. septintame dešimtmetyje³⁶. Nors prieš tai būta bandymų įvairias aptarnavimo įstaigas įrengti gyvenamųjų namų pirmuose aukštuose,

tai pasirodė netinkama, nes ne tik buvo trukdoma tų namų gyventojams, bet ir toks būdas visai neatitiko socialistinių aptarnavimo formų³⁷. Nepasiteisino ir bandymai kurti pirminio aptarnavimo blokus, kurie buvo statomi už gyvenamosios statybos lėšas, tad, vėliau, įvertinus jų naudos minimalumą, sunkiai sekėsi jų statybą sustabdyti³⁸. Pamažu keitėsi „urbanistinis mentalitetas“, besireiškiantis smulkaus verslo likvidavimu ir jam būdingos privatinės statybos – smulkių krautuvijų naikinimu, stengiantis viename pastate esančias patalpas sujungti į vieną erdvią, patogią, specializuotą parduotuvę³⁹. Pasitelkiant pakopinę buitinio aptarnavimo sistemą, gyvenamoji erdvė imta skaidyti pakopomis (1 pav.). Gyvenamųjų namų grupės sudarė pirmąją pakopą, o ją aptarnavo pirminio aptarnavimo bloko įstaigos – parduotuvės, darželiai, buitinio aptarnavimo punktai. Kelios gyvenamųjų namų grupės (apie 6–10 tūkst. gyventojų) sudarė mikrorajoną – antrąją pakopą, kurią aptarnavo mikrorajono visuomeninis centras, kuriame buvo kavinė, valgykla, klubas, kai kurios prekybos įstaigos, vidurinė mokykla. Trečioji pakopa – gyvenamasis rajonas, kuriame gyvena apie 25–50 tūkst. gyventojų, turintis rajoninį visuomeninių pastatų tinklą, susidedantį iš kelių centrų, t. y. kultūros, švietimo, prekybos, sporto įrenginių kompleksą, polikliniką ir komunalinio-buitinio aptarnavimo. Galiausiai ketvirtoji

³⁴ M. Drėmaitė, V. Petrusis, „Modernizmas sovietinėje Lietuvoje: utopijos gimimas ir žlugimas“ [interaktyvus], [prieiga internetu], in: <<http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/marija-dremaite-vaidas-petrulis-modernizmas-sovietineje-lietuvoje-utopijos-gimimas-ir-zlugimas>>, [2017 12 07].

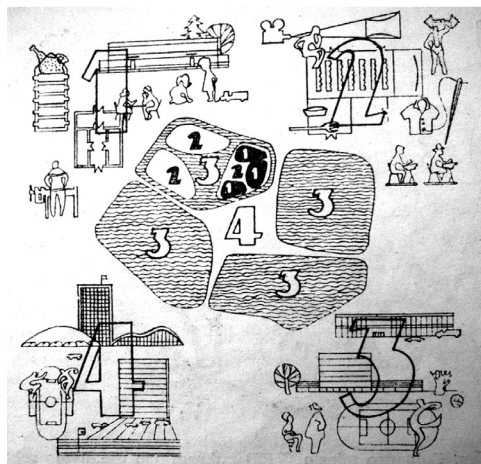
³⁵ V. Petrusis, „Socialistinis modernizmas“, in: *Architektūra Sovietinėje Lietuvoje*, p. 89.

³⁶ Г. А. Градов, 1964, p. 1; J. Minkevičius, 1964, p. 59.

³⁷ V. Balčiūnas, „Apie gyventojų aptarnavimo sistemas ir kompleksus“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, Nr. 2, p. 2.

³⁸ V. Balčiūnas, „Apie gyventojų aptarnavimo sistemas ir kompleksus“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, Nr. 2, p. 2.

³⁹ V. Petrusis, „Epocha ir architektūra: politiniai-ideologiniai kontekstai“, in: *Architektūra Sovietinėje Lietuvoje*, p. 40.

1 pav. J. Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964

pakopa – miestas. Į jį įeina miesto reikšmės visuomeninių pastatų tinklas: kultūros namai, teatrai, kino teatrai, sporto rūmai ir t. t. Pradėjus planuojant miestus taikyti pakopinę buitinio aptarnavimo sistemą, buvo pasirinktas modelis, kai įvairios buitinio aptarnavimo, prekybos ir visuomeninės įstaigos koncentruojamos daugiausia į prekybinius visuomeninius centrus gyvenamuosiuose rajonuose ir mikrorajonuose.

Aptarnavimo įstaigų koncentravimas vien į centrą kritikuotas jau vėlesnio laikotarpio specialistų – architektų. Architektas Vytautas Balčiūnas viename iš žurnalo *Statyba ir architektūra* numerių kritiškai vertino bandymus aptarnavimo įstaigas sutelkti vien gyvenamųjų rajonų, mikrorajonų geometriniame centre ir bandymus nustatyti, kokio ilgio spinduliu šie centrai turėtų būti nutolę nuo namų⁴⁰. Schemos

ne visur tiko, nes reikėjo atsižvelgti tiek į gamtines sąlygas, tiek į pagrindinių gatvių išsidėstymą.

2. Buitinio gyventojų aptarnavimo sistemos tinklas ir buitinės paslaugos

1974 m. Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija kartu su LSSR valstybinio statybos reikalų komiteto Pramoninės statybos projektavimo institutu parengė buitinio gyventojų aptarnavimo įmonių pasiskirstymo Lietuvos teritorijoje schemą⁴¹. Pirmoji grandis – stacionariniai buities tarnybos priėmimo punktai centrinėse kolūkių ir tarybinių ūkių gyvenvietėse. Kaimo mikrorajonų centruose steigiami buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato filialai, kuriuose atliekami nedideli ir skubūs užsakymai. Trečioji grandis – rajono centras, turintis buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatą, kuris tvarko visų pavaldžių tarnybų darbą. Bendrą gyventojų buitinio aptarnavimo sistemą užbaigia dideliuose miestuose veikiančios respublikinės tarprajoninės specializuotos įmonės⁴². Tokios didelės įmonės dažniausiai buvo sujungiamos į gamybinius buitinių paslaugų susivienijimus. Vilniuje veikė susivienijimas „Buitis“, Kaune – „Aušra“, o Klaipėdoje – „Pajūris“.

Visi Lietuvos miestai ir rajonai privalėjo turėti BGAK, didesniuose miestuose jų kartais buvo net po kelis. Miesto ar rajono BGAK atliko labiau administracines funkcijas, nes buvo atsakingas už apskritai visą buitinio gyventojų aptarnavimo sistemos formavimą rajone. Kiekvieno rajono

⁴⁰ V. Balčiūnas, „Apie gyventojų aptarnavimo sistemos ir kompleksus“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, Nr. 2, p. 2.

⁴¹ A. Ferensas, „Pagal vieningą schemą“, in: *Buitis*, 1977, Nr. 2, p. 1.

⁴² Ten pat.

BGAK kuravo naujų pastatų (paviljonų) statybas – tiek mieste, tiek kaimo vietovėse⁴³; rūpinosi išvažiuojamosiomis dirbtuvėmis⁴⁴, jo žinioje buvo ir visi kiti buitinių gyventojų aptarnavimą teikiantys punktai mieste – pavyzdžiui, pavienės kirpyklos ar batų taisymo dirbtuvės, skalbyklos, fotoateljė ir kitos įstaigos.

Buitinis gyventojų aptarnavimas turėjo pasiekti absoliučiai visus gyventojus, net gyvenančius kaimo vietovėse. Tiek iš archyvinių dokumentų, Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos kolegijos posėdžių, tiek iš specializuotos spaudos matyti, kad kaimo gyventojų buitinis aptarnavimas buvo opi problema. Tikslas buvo suartinti kaimo ir miesto aptarnavimo lygį. Ankstyvuojau laikotarpiu, tik ėmus plėtoti buitinio gyventojų aptarnavimo sistemą, kaimo gyventojų poreikius buvo bandoma patenkinti pasitelkus išvažiuojamąsias dirbtuves (2 pav.). Rajonų BGAK turėjo turėti vadinamąsias automašinas-dirbtuves, kurios važinėdavo po rajono kaimus ir aptarnaudavo gyventojus. Dažniausiai į kaimus buvo siunčiami dviejų sričių specialistai – kirpėjai ir batsiuviai⁴⁵. Vėliau pereita prie

2 pav. Buitinio aptarnavimo mašinos darbuotojai, atvykę į Telšių rajono Luokės tarybinį ūkį, laukia klientų. 1965-11, autorius Balys Bučelis, in: LCVA, f. FX, Nr. 02 (1), 1-08885

kompleksinio aptarnavimo punktų statymo kaime. Kompleksinio aptarnavimo punktuose buvo teikiamos dvi ar trys nuolatinės paslaugos, taip pat priimami užsakymai visiems kitiems darbams, kurie atliekami rajono buitinio aptarnavimo cechuose arba specializuotuose fabrikuose⁴⁶.

Kiekvieno BGAK užduotis buvo pasiūlyti gyventojams kuo įvairesnių paslaugų. 1967 m. buitinio aptarnavimo ministro įsakyme buvo išvardytos praėjusiais metais išbandytos buitinės paslaugos ir naujų buitinių palengvinančių gaminių gamyba. Sąraše buvo išvardytos tokios paslaugos ir gaminiai: grūdų keitimas į miltus, šulinių kasiimas ir žiedų gamyba, galanterijos gaminių remontas, galvos apdangalų siuvimas, dailūs siuvinėjimas, veltinių gamyba, motociklų remontas, televizijos antenų gamyba, autotransporto patarnavimai, stalo lempų,

⁴³ Valstybinės komisijos užbaigtų objektų atidavimo eksploatacijai akta, in: LCVA, f. R-578, b. 20, 43, 67, 94, 119, 146, 175, 203, 232, 269, 387, 505, 563.

⁴⁴ Pavyzdžiui, buitinis aptarnavimas buvo organizuojamas ir melioracijos darbuotojams. Buitinio gyventojų aptarnavimo ministro įsakymu rajonų BGAK direktoriams nurodyta organizuoti melioravimo darbų sezono metu melioratorių darbų zonose, prie jų bendrabučių ar zoninių gyvenviečių laikrodžių, drabužių ir avalynės taisymo, dviračių, motociklų bei kitų buitinių reikmenų remonto kilnojamosius priėmimo punktus bei išvažiuojamųjų dirbtuvių paslaugas – kirpyklas, fotografijos ir kitus buitinius patarnavimus. Lietuvos TSR Buitinio gyventojų aptarnavimo ministro įsakymas, 1968 m. sausio 5 d., Nr. 2, „Dėl melioracijos darbuotojų buitinio aptarnavimo pagerinimo“, in: LCVA, f. R-578, ap. 1, b. 26, l. 4.

⁴⁵ S. Petraitis, „Dirbtuvės ant ratų“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 4, p. 10.

⁴⁶ A. Ferensas, „Maksimumą patogumų gyventojams“, in: *Buitis*, 1972, Nr. 12, p. 2.

šviestuvų, toršerų, muzikos instrumentų, valčių, medžioklinių šautuvų, parkerių, fotoaparatus, sifonų, nešiojamųjų dujinių viryklių remontas, namų fasadų taškymas, padangų restauravimas, užsakomų baldų eskizų paruošimas, muzikos kambariai, butų poilsiautojams suradimas, drabužių apsauga pliažuose, valčių nuoma, guminių lietpalčių, kailinių iš natūralaus kailio cheminis valymas⁴⁷.

Paslaugos buvo skaidomos į „gerąsias paslaugas“ ir buitines. „Gerąja paslauga“ laikyta ne pirmo būtinumo, vienkartinė, epizodiška paslauga, pavyzdžiui, žmonių svėrimas, kulinarijos, siuvimo kursai, dovanų, bilietų pristatymas ir įteikimas, langų valymas, butų tvarkymas, daržų įdirbimas, vaikų saugojimas, muzikos mokymas namuose, vardynų, vestuvių, fotografijų patarnavimai, malkų pjovimas, laidojimo paslaugos⁴⁸. Buitiniam gyventojų aptarnavimui buvo priskiriamos ir tokios sritis, kurios sunkiai suvokiamos kaip buitinės ar kasdienės, pavyzdžiui, ritualinės paslaugos. Šios paslaugos buvo vienos populiariausių BGAK siūlomų paslaugų. Pavyzdžiui, Šiaulių miesto BGAK 1978–1979 m. pirmąją vietą užėmė ritualinės paslaugos, išstumdamos daugelį metų pirmausį individualų drabužių siuvimą. Ir nuo to laiko kiekvienais metais aukščiausiose pozicijose pagal paslaugų populiarumą konkuravo šios dvi paslaugos⁴⁹.

⁴⁷ Lietuvos TSR Buitinio gyventojų aptarnavimo ministro įsakymas, 1967 m. kovo 1 d., Nr. 38, in: LCVA, f. R-578, ap. 1, b. 3, l. 100.

⁴⁸ Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos 1967 m. kovo 10 d. kolegijos posėdžio protokolas Nr. 6, in: LCVA, f. R-578, ap. 1, b. 6, l. 41–45.

⁴⁹ V. Veteikis, *Šiaulių miesto buitinio gyventojų aptarnavimo metraštis*, Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija, in: Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, 1986, l. 28.

Paslaugų įvairovę skatino keletas veiksnių. Visų pirma, nuolatinis planavimas, penkmečių planai ir jų vykdymas – buitinių paslaugų planai taip pat turėjo būti vykdomi. Be to, miestų ir rajonų BGAK turėjo konkuruoti vienas su kitu – buitinio gyventojų aptarnavimo neaplenkė sovietmečiu diegiamas socialistinis lenktyniavimas. Buitinio aptarnavimo ministerija nuolat reikalavo daugiau dėmesio skirti aptarnavimo kultūrai buitines paslaugas teikiančiose įstaigose. Aptarnavimo kultūros klausimams aptarti daug dėmesio buvo skiriama ir specializuotoje buities tarnybos periodikoje, ideologinio pobūdžio straipsniuose. Išskiriama net tam tikra buitinio aptarnavimo estetika ir jos elementai – nepriekaištinga aplinka, skoninga įmonės išorė ir vidus, patraukli reklama, graži darbuotojų išvaizda⁵⁰. Nors šių standartų ne visada būdavo laikomasi, svarbiausia, kad buvo bandoma sukurti bendrą buities tarnybos įvaizdį. Tam pasitelktas ženklavimas. Kiekviena specializuota buities tarnybos šaka turėjo turėti savo ženklelį. Jie sukurti 1969 m. pagal vieną modelį (tik atspindintį specializacijos pobūdį). Pavyzdžiui, laikrodžių taisymo meistrų ženklelis buvo laikrodis, fotografų – fotoaparatas, skalbyklų darbuotojų – gulbė, kirpėjų – žirklys, siuvėjų – siuvimo mašina⁵¹. Šie ženkleliai buvo siuvami ant buitinių darbo chalatus, taip pat naudojami išorinėje lauko reklamoje, spaudos leidiniuose. Apskritai visa buities tarnyba turėjo savo ženklelį, kuris dažnai buvo įkomponuojamas fasadiniame pastato pavadinime. Dažniausiai pasitaikanti formulė buvo

⁵⁰ M. Lizaitis, „Aptarnavimo kultūra“, in: *Buitis*, 1977, Nr. 12, p. 6.

⁵¹ „Emblemos“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 9, p. 1.

tokia: ženklelis, sukurtas pagal buitios tarnybos leidinyje *Buitis* kuriamą personažą „Palangos Juzė“ ir užrašas „Jūsų paslaugoms“. Atskiros buitinio gyventojų aptarnavimo įmonės arba atskiras BGAK turėdavo savo ženklą.

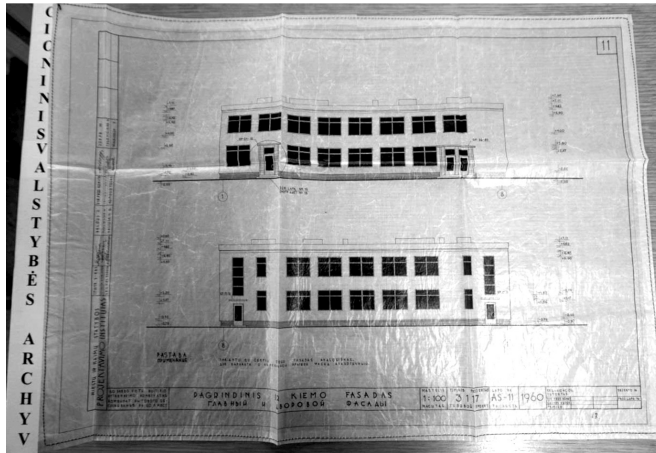
3. Buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatų projektavimas: nuo tipinių iki individualių projektų

Pakopinė buitinio aptarnavimo sistema ir mikrorajono atsiradimas iš esmės buvo modernistinis projektas, nes atsisakoma perimetriškai užstatytų kvartalų ar kvartalų grupių, o stengiamasi parengti aptarnavimo įstaigų paskirstymo schemą, į kurią įtraukiamos ir buitinės paskirties įstaigos. Šios sistemos taikymas nulėmė BGAK architektūrinę išraišką – tipinių projektų sukūrimą ir masinį jų pritaikymą. Sukūrus ir patvirtinus pastatų tipus, nuo mažiausio iki didžiausio (pagal aptarnauti numatytų gyventojų skaičių), juos buvo galima pritaikyti kiekvienam naujai projektuojamam gyvenamajam rajonui ar mikrorajonui – nuo kompleksinio aptarnavimo punkto iki „buities rūmų“. Išnagrinėjus buitios tarnybos statinių priėmimo naudoti aktus matyti, kad stambius miestui ar rajonui aptarnauti skirtus BGAK projektuodavo Miestų statybos projektavimo institutas (MSPI), kolūkių gyvenvietėse – Žemės ūkio statybos projektavimo institutas (ŽŪSPI), o senųjų pastatų rekonstrukcijas atlikdavo Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerijos Projektavimo konstravimo biuras. Pirmieji tipiniai BGAK suprojektuoti 1958 m., kai Lietuvos SSR Ministrų Tarybos valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete

patvirtinti Miestų statybos projektavimo instituto (MSPI) paruošti 40-ies darbo vietų ir 21-os darbo vietos BGAK projektai, o kiek vėliau ir stambesnis – 60-ies darbo vietų BGAK. Tipiniame 21-os darbo vietos BGAK projekte numatytos paprastos medžiagos: silikatinės plytos, stogo konstrukcijai – sutapdintas gelžbetonio denginys, ksilolitinės grindys. Pirmajame aukšte esančios patalpos buvo skirtos priėmimo salei ir laukiamajam, užsakyčių priėmimui, laikrodžių taisymui, batų taisymui ir paminklų dirbtuvei, elektros reikmenų taisymui, rūbinei, kirpykloms; antrajame – galvos apdangalų taisymui ir viršutinių drabužių siuvimo ateljė, sukirpėjo kambariui, fotoateljė, laboratorijai, retušavimo kambariui bei personalo patalpoms⁵². 40 ir 60 darbo vietų BGAK buvo suprojektuoti analogiškai (3 pav.).

Ankstyvajame buitinio aptarnavimo tinklo plėtimo etape buvo statomos mažesnės pavienės ateljė ar priėmimo punktai, o nuo septinto dešimtmečio antrosios pusės, netenkinant 40, 60 darbo vietų BGAK dėl mažo teikiamų paslaugų skaičiaus, pereita prie kompleksiško ir stambių buitinio aptarnavimo įmonių. BGAK projektuoti buvo nelengva, nes viename pastate turėjo sutilpti daugybė mažų erdvių atskiroms įstaigoms, jų funkciniams įrenginiams, gamybinėms patalpoms, bet kartu buvo siekiama sukurti komfortišką aplinką ne tik darbuotojui, bet, svarbiausia, atėjusiam klientui. Tad architektams tekdavo sunki užduotis – kaip visas tas paslaugas apimti,

⁵² 21 darbo vietos buitinio aptarnavimo kombinatas tipinis projektas 2465-01. Albumas I, pagrindiniai darbo brėžiniai, patvirtintas Lietuvos TSRS Ministrų Tarybos valstybinio komiteto architektūros ir statybos reikalams 1958 m. sausio 10 dienos įsakymu Nr. E-1648, in: VAA, f. 1036, ap. 11, b. 356.

3 pav. 60 darbo vietų buitinio aptarnavimo kombinato tipinis projektas 3117, in: VRVA, f. 1036, ap. 11, b. 358A

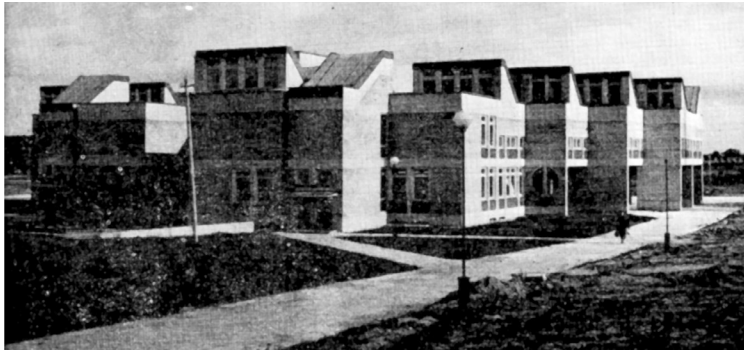
išlaikant jų atskirumą, tačiau ir formuojant pastatą kaip bendrą kompleksą. Įgyvendinant šiuos tikslus kartais buvo rengiami ir individualūs BGAK projektai. Šiaulių ir Kėdainių miestams buvo nuspręsta individualiai suprojektuoti 200 darbo vietų ir 150 darbo vietų kombinatus, kurie pasiteisino ir ilgainiui tapo kartotiniaisiais projektais. Šiaulių BGAK sukomponuotas iš vieno, dviejų ir trijų aukštų blokų. Trijų aukštų blokas buvo skirtas gamybinėms patalpoms – čia turėjo įsikurti buitinių daiktų priėmimo ir išdavimo punktai, kirpyklos, radijo ir televizorių taisymo dirbtuvės, siuvyklos ir gerų paslaugų biuras. Dviaukštėje – fotoateljė, kino projekcinė ir administracijos patalpos. Vienaaukštė pastato dalis buvo skirta laisvalaikiui, joje suprojektuota 250 vietų salė, bufetas, bilijardinė⁵³. Šio kombinato projektą ruošė MSPI, jis buvo skirtas rajonams, kurių

centruose yra 15–25 tūkst. gyventojų. Kėdainių 150 darbo vietų kombinatė iš esmės buvo pritaikomi analogiški sprendimai, tik šiek tiek skyrėsi pastato patalpų išdėstymas. Pagal šį projektą buvo pastatyti kombinatai Radviliškyje, Alytuje, Mažeikiuose, Utenoje, Plungėje, Telšiuose, Jurbarkė⁵⁴.

Individualių BGAK projektų rengimą būtų galima sieti su bendra visuomeninių pastatų statymo tendencija vėlyvuju sovietmečiu, kai bandoma atsisakyti tipinių projektų. Vienas iš įdomiausių individualaus projektavimo pavyzdžių – 1981 m. Šiauliuose, Dainų gyvenamajame rajone (4, 5 pav.) pastatytas kombinatas (archit. Algimantas Alekna). Išskirtinis šio pastato architektūrinis sprendimas – vestibulio formavimas. Atskirų dirbtuvių lankytojų patalpos sujungtos į vieną bendrą vestibulį – pasაžą, kuris sukurtas taip, kad

⁵³ R. Mozeliauskas, „Nauji buitinio aptarnavimo kombinatų projektai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1965, Nr. 3, p. 20.

⁵⁴ K. Plechavičius, „Augančiai šakai – tvirtą pagrindą“, in: *Buitis*, 1969, Nr. 6, p. 2.

4 pav. *BGAK Šiauliuose, Dainų mikrorajone*, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 9

5 pav. *Šiaulių Dainų gyvenamojo rajono BGAK 2018-05-04*.
Dovilės Ruibytės nuotrauka

padėtų apšviesti ir daugelį kitų patalpų, esančių aplink pasažą, taip sukuriama „šviesos šulinys“. Pasažas – funkcinė zona lankytojui, kur įkurta ir kitų jam skirtų įrenginių – madų demonstravimo pakyla, bufetas, kioskai ir kt.⁵⁵ Dar vienas pavyzdys – Panevėžio miesto BGAK, 1973 m. pastatytas Respublikos gatvėje (archit. Nijolė Garbaliauskienė). Nors statinio tūris primena tipines formas – stačiakam-

pio plano „dėžutę“, pastatas aukštesnis, trijų aukštų, lyginamas su gatvės užstatymo aukštingumu, pirmasis aukštas kiek įtrauktas, nes šalia esanti gatvė turėjo tapti pėsčiųjų zona. Pirmo aukšto lygyje fasadą puošė mozaika su skulptūriniais reljefais, jų autorius Z. Lakys. Pastato fasade itin išryškėja horizontalios langų ir tonuoto stiklo juostos. Ritmą dar pagyvina vertikalūs aliuminio profiliai⁵⁶.

⁵⁵ V. Dičius, „Žaismingas ir kiek netikėtas...“, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 9, p. 9.

⁵⁶ Panevėžys. Sovietmetis, ekskursijos objektai, in: www.archfondas.lt/lt/ekskursiju [2018-05-09].

Vienas iš svarbiausių pakopinės buitinio aptarnavimo sistemos parengimo objektų buvo visuomeninis prekybinis mikrorajono centras. Tai buvo integrali gyvenamojo rajono formavimo dalis, jie net tapdavo pagrindiniu kompoziciniu bei funkciniu mikrorajono elementu, teikiančiu galimybę organizuoti aikštes, skverus⁵⁷. 1969 m. Vilniuje baigtas statyti 12 tūkstančių gyventojų aptarnauti skirtas vieno iš Žirmūnų mikrorajono prekybos centras. Projekto autorius – Aleksandras Aronas⁵⁸. Žirmūnų visuomeninis prekybinis centras buvo pirmasis tokio dydžio mikrorajono centras. Jį sudarė du tarsi ir atskiri, tačiau tuo pat metu sujungti dviaukščiai blokai. Nors pastatas sulaukė ir kritikos (kritikuotos per žemos lubos ir kolonų išdėstymas, kuris ardė prekybos salių vientisumą)⁵⁹, jis tapo pavyzdžiu kuriant tokius visuomeninius centrus ne tik kituose Lietuvos, bet ir visoje SSRS statomuose mikrorajonuose⁶⁰.

Kitas išskirtinis, architektūriškai įdomiausias ir labiausiai vertinamas iš buities įmonių būtų 1975 m. pastatytas buities tarnybų kompleksas Vilniuje, tuometinėje Ukmergės gatvėje (dabar Konstitucijos pr.). Nors jį būtų galima vertinti kaip individualų vien buitinės paskirties pastatą, jis įsijungia į didesnes miesto formavimo, urbanistines struktūras – į naujojo miesto centro planą ir į visuomeninio prekybinio centro sudėtį. Iš keturaukščių ir dviaukščių korpusų sudarytas pastatas buvo didžiausia kompleksinė buitinio aptarnavimo įs-

taiga Lietuvoje – 500 darbo vietų pastatas, įvardijamas kaip „buities rūmai“. Projektą rengė architektas Algimantas Nasvytis ir konstruktorius V. Milvydas⁶¹. Pastato projekto rengėjai norėjo panaikinti aiškia ribą tarp pastato vidaus ir išorės, siekė išvengti dideliame pastato perimetre ištisinių vitrinų monotonijos ir suformavo plastiškus perėjimus po korpusais⁶².

Sovietmečio architektas Vytautas Balčiūnas architektūrai skirtoje spaudoje kritikavo visuomeninės buitinės paskirties pastatų statybas, tačiau šį statinį vertino itin palankiai: „Meistriškas, iki detalių apgalvotas projektinis sprendimas, užsakovo pastangomis sukurti ir pagaminti originalūs baldai, gera statybos darbų kokybė pagrindinį buitines tarnybos pastatą Vilniuje įgalina priskirti prie geriausių objektų, pastatytų Lietuvoje per pastarąjį laikotarpį.“⁶³ 1977 m. šis pastatas buvo apdovanotas SSRS Ministrų Tarybos premija. Premija šiam pastatui buvo įteikta įvertinus jį daugeliu aspektų – ne vien išraiškingą architektūrą, bet ir originalų interjerą, apgalvotą funkcinį patalpų išdėstymą, vykusią vizualią reklamą⁶⁴. Ir šis objektas, ir kiti individualiai projektuoti BGAK yra ne tik urbanistiniai objektai – įsijungę į modernias pakopinės buitinio aptarnavimo sistemos ir naujojo miesto centro kūrimo schemas, jie įdomūs ir dėl savo architektūrinės išraiškos kaip reprezentatyviausiai išreiškiančios pastatų funkciją.

⁵⁷ *Architektas Alfredas Gytis Tiškus: laužta prasmės linija*, 2009, p. 155.

⁵⁸ *Vilniaus architektūra*, 1985, p. 363.

⁵⁹ A. Aronas, V. Balčiūnas, „Mikrorajonų visuomeniniai – prekybiniai centrai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969, Nr. 11, p. 7.

⁶⁰ M. Drėmaitė, 2017, p. 166.

⁶¹ *Vilniaus architektūra*, 1985, p. 326.

⁶² V. Sūdžius, „Didžiausieji buitines rūmai“, in: *Buitis*, 1972, Nr. 8, p. 7.

⁶³ V. Balčiūnas, „Buities tarnybos kompleksas Vilniuje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1977, Nr. 9, p. 8.

⁶⁴ „Buities rūmų kūrėjams – TSRS Ministrų Tarybos premija“, in: *Buitis*, 1977, Nr. 10, p. 1.

Išvados

1. N. Chruščiovo valdymo metais iniciuota buities modernizacijos kampanija siekta pagerinti gyventojų gyvenimo sąlygas – buities rūpesčius perkelti į specializuotas įstaigas, tokias kaip buitinio gyventojų aptarnavimo kombinatas. Naujai statomuose butuose virtuvės erdvė buvo minimali tam, kad žmonės įsiliėtų į mikrorajono aptarnavimo įstaigų tinklą. Todėl, projektuojant naujus gyvenamuosius rajonus, daug dėmesio buvo skiriama aptarnavimo įstaigų racionaliam išdėstymui. Šiam tikslui įgyvendinti pasitelkta pakopinė buitinio aptarnavimo sistema – įtraukusi buitinio aptarnavimo įstaigas į bendro aptarnavimo įstaigų komplekso formavimą gyvenamajame vienetė.
2. XX a. šeštame–septintame dešimtmetyje SSRS, planuojant miestus, pradėta taikyti pakopinė buitinio aptarnavimo sistema, gyvenamųjų vienetų skirstymas į gyvenamuosius rajonus ir mikrorajonus formavo buitines paslaugas teikiančių įmonių pasiskirstymą Lietuvos miestuose ir rajonuose. Remiantis šia sistema, buvo sukurta tam tikra buities įmonių gradacija – nuo kompleksinio aptarnavimo punktų kaimo vietovėse iki BGAK centrinio pastato miestų ir rajonų centruose. BGAK Lietuvos miestuose ir rajonuose atlikdavo labiau administracines funkcijas – vykdė ministro įsakymus ir rūpinosi buitinių

paslaugų pasiekiamumu visiems gyventojams. Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija stengėsi sukurti bendrą buities tarnybos ir buitinininko įvaizdį, pasitelkdama emblemas, reklamą, estetišką malonų aptarnavimą, taip siekdama išpopuliarinti teikiamas paslaugas.

3. Pakopinės buitinio aptarnavimo sistemos įstaigų pastatai, tarp jų ir BGAK, tik pradėjus ją taikyti, buvo statomi pagal XX a. šeštame–septintame dešimtmetyje paruoštus tipinius projektus, tačiau, kadangi BGAK pastatus projektavo keletas projektavimo institutų, Lietuvos miestų BGAK tūriuose matyti įvairių modifikacijų. Vėlyvuoju sovietmečiu, aštuntame–devintame dešimtmetyje, tipinių projektų buvo bandoma atsisakyti ir BGAK pastatai imami projektuoti individualiai. Šiuo laikotarpiu didžiuosiuose Lietuvos miestuose taip pat paplinta praktika BGAK įkomponuoti į gyvenamojo rajono ar mikrorajono visuomeninį prekybinį centrą, taip sukuriant koncentruotą paslaugų centrą ir bendrą kompleksą. Vertinant BGAK istorinę ir architektūrinę vertę, svarbiausia pabrėžti, kad tai yra naujos paskirties pastatas, atsiradęs XX a. šeštame dešimtmetyje, turintis aiškią funkciją – teikti gyventojams buitines paslaugas. Urbanistinė vertė taip pat aktuali, nes BGAK yra vienas iš modernaus miestų planavimo per pakopinę buitinio aptarnavimo sistemą elementų.

BIBLIOGRAFIJA

Architektas Alfredas Gytis Tiškus: laužta prasmės linija, 2009 – *Architektas Alfredas Gytis Tiškus: laužta prasmės linija*, sud. Valdas Lumbis, Darius Raišutis, Klaipėda: Lietuvos architektų sąjungos Klaipėdos apskrities organizacija, 2009.

Attwood L., 2010 – Lynne Attwood, „The Khrushchev Era: „To every family its own apartment“, in: *Gender and Housing in Soviet Russia: Private Life in a Public Space*, Manchester University Press, 2010, p. 154–179.

Drėmaitė M., 2014 – Marija Drėmaitė, „Sovietinė ritualinė architektūra – santuokų ir laidotuvių rūmai Lietuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 73, 2014, p. 47–64.

Drėmaitė M., 2017 – Marija Drėmaitė, *Baltic Modernism: Architecture and Housing in Soviet Lithuania*, Berlin: Dom publishers, 2017.

Drėmaitė M., Petrusis V., „Modernizmas sovietinėje Lietuvoje: utopijos gimimas ir žlugimas“, [interaktyvus], in: <http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/marija-dremaite-vaidas-petrulis-modernizmas-sovietineje-lietuvoje-utopijos-gimimas-ir-zlugimas>, [2017 12 07].

Drėmaitė M., Petrusis V., Tutlytė J., 2012 – Marija Drėmaitė, Vaidas Petrusis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

Gerchuk I., 2000 – Iurii Gerchuk, „The Aesthetics of Everyday Life in the Khrushchev Thaw in the USSR (1954–64)“, in: *Style and Socialism, Modernity and Material Culture in Post-war Eastern Europe*, sud. Susan E. Reid, David Crowley, Oxford: Biddles Ltd, Guildford and Kings' Lynn, 2000.

Grunskis T., Šiupšinskas M., 2013 – Tomas Grunskis, Matas Šiupšinskas, „Tarybinio laikotarpio viešųjų erdvių transformacijos Lietuvoje. Vilniaus Žirmūnų ir Lazdynų atvejis“, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 2013, p. 209–221.

Lakačauskaitė-Kaminskienė R., 2011 – Regina Lakačauskaitė-Kaminskienė, „Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 4, p. 291–307.

Reid, S. E., 2005 – Susan E. Reid, „The Khrushchev Kitchen: Domesticating the Scientific-technological Revolution“, in: *Journal of Contemporary History*, 40 (2), 2005, p. 289–316.

Vanagas J., 2012 – Jurgis Vanagas, *Nuo urvinio būsto iki šiuolaikinio megapolio*, Vilnius: Technika, 2012.

THE DOMESTIC SERVICES CENTER AS AN ELEMENT OF HOUSEHOLD MODERNIZATION IN SOVIET LITHUANIA

Dovilė Ruibytė

S u m m a r y

The domestic services center was a new type of building created in USSR in the late 1950s. The USSR Communist party and its new party program, adopted in 1961, were the main influences of creating this new function building. The goals set in this program were the following ones: to provide Soviet citizens with domestic, cultural and social welfare and to release women from domestic concerns. To achieve these goals, the USSR Communist party was running a mass housing campaign and creating a tiered system of the adaptation of public cultural and consumer services in living areas – the so-called *mikrorayons*. One of the most important elements of the system was the domestic services center. It was designated for all cities in Soviet Lithuania to have a main domestic services center. The functions performed by it were to take care of the accessibility of household services to all residents in the district. Also, the domestic services center was a building that offered the highest amount of household

services. In order to fulfill people's daily needs and expand the network of consumer services, domestic services centers constantly experimented with the assortment of certain services. To attract more clients, the Ministry of Consumer Services made big efforts to create a unified visualization of consumer service facilities. Moving to the architectural part, all buildings of the tiered system of public cultural and consumer services had to be built according to standardized designs in the early period of the mass housing program. But later, in the 1970s and 1980s, they were replaced by individual designs. However, the domestic services center often used to be incorporated in the center of a *mikrorayon*. It had to house all the facilities residents might need on a daily basis. Individual designs of domestic services center might have architectural value, but urban value is also important. The domestic services center is an element of household modernization through urban planning in socialistic Lithuania.

*Įteikta 2018 10 31
Parengta skelbti 2018 11 27*